

הלל ברזל / מולדת ונכר...

(על שירת בנימין גלאי בספרו "שיבה שלישית")

א. על הקונפליקט

הקונפליקט הוא אחד מיסודות היצירה הספרותית. עיקר גילוייו הוא בדרמה. מבלי ההתייחסות ההדדית של אישים, ערכים, או מאורעות אלה מול אלה אין למחזה כל יכולת עמידה עצמאית. רק המאבק הפנימי יש בכוחו להעניק מתח-רב וכוח למהלך המאורעות.

הופעתו של הקונפליקט נודעת לה אותה תוצאה גם בכל סוג אחר של יצירה ספרותית, הרומן, הנובלה, או השיר. מבחן חשיבות הקונפליקט אינה, כמובן, במידת העניין המת-עוררת אצל הקורא. שגם אם איננו שש אלי-קרב הוא נהנה הימנו בבחינת צופה ולא משתתף. הבחינה הראשית היא במידת כוחם של היריבים להשיב מלחמה. הווה אומר כל מחנה חייב להיות מצויד וחמוש וערוך לקרב. רשאי אמנם המחבר לתאר מלחמה שתוצאור-תיה ידועות מראש. הוא יכול למסור למחנה האחד את העדיפות המוסרית, או כל עליונות מסוג אחר, המקנה לו את הזכות לנצחון. יתר על כן. פותר לו אף למסור לצד אחד אותם יסודות ההופכים את הצלחתו לתוצאה של הכרחיות פנימית, גורלית בלתי נמנעת. אולם המחנות המתגוששים, מן ההכרח שיהיו אחד ואחד בעלי עצמה. תיאור כוחם ועוזם היא חובתו האמנותית של הכותב.

שירתו של גלאי, בספרו "שיבה שלישית", בנויה על הקונפליקט. המוטיב הראשי בשירה זו הוא המאבק שבין מולדת לנכר. המשורר לוקח בידו את מקל הנדודים, יוצא מיפו ונפגש שוב בערי אירופה הגדולות. על מסע זה אומר המשורר שלא עלה יפה. רוצה המשורר להראות את המרחק שבין בן המולדת ובין הנכר, חייב להתגלות כאן ניגוד עז שבין המשורר ובין העולם שאליו הוא נקלע. מגיעה לאזנינו בשורת מל-חמה שבין מולדת לנכר, אך, הרי אומנם לפנינו מחנות נאבקים זה בזה? הידע המשורר לתאר את כוחם ההדדי? הבה נבדוק מה הם יסודותיו של מאבק איתנים זה שעליו בנויה שירת גלאי.

ב. מתוך סנטימנט...

ההתייחסות ההדדית, של מולדת מול נכר, היא, אצל בנימין גלאי, קודם כל, עניין של סנטימנט. הפיטן רואה שדרת עצי תפוז נתונים ב-עציצי חומר המקיפה את בית-בורבון. פה הוא נתקל בתחושת הזרות האופפת אותו בנכר. העצים שנוף גידולם הטבעי הרי היא המולדת הוצבו כאן במקום זר, מלאכותי.

באספקלריה של עצי תפוז שנ-עקרו ממקומם רואה המשורר את יחסו לנכר. כאן יתגלה בפעם הרא-שונה יחס של איבה לסביבה הזרה יחס זה יתגלה במלוא עוזו בשירים הבאים. איבה זו היא גדולה גם שהיא במדת-מה מועתקת לעצי התפוז עצמם. קשה למשורר לסלוח להם את שמחתם כאן בחוץ.

יפים היו מאד בְּשֶׁךְ מְסֻרֹת אֶפְרַיִל, אֶקְלִימִים וְרִים.

אֲשֶׁר שָׂרְגוּ כֶּךָ פָּעַם פָּרַע בְּיָמֵי תַנְיָךְ הַקְּדוּמִים...

(בשער סדום)

ביכולת רבה מפתח המחבר את מוטיב הכליון. הקץ הוא בן ליתו של השגשוג החיצוני והוא ענין של גורדין עליון שאין להמלט הימנו. מתגלית פה התפיסה של המוסר הנביאי, שבשבילו הפריחה החיצונית על קרקע החטא היא הסימן המובהק ביותר למוות מתקרב. הרי לדבריו של נביא קדמון עולה מתוך השורות:

אֶךָ עַל מַצְחֶךָ קָרָאתִי: תְּהוּ אֶסֶר מְעוֹף פֶּת אֶמְרָפֶל, לְעֵת אֲשֶׁר כְּרָכִים יָרְעוּ, נְכוֹן לָךְ לִיל-שִׁשְׁטָיִם אֶפֶל, לִיל חֲרָדוֹת וְנֶרְךָ בָּהוּ, בְּאֵין אֹרֶךְ נֶר, בְּצַרְפֶּל...

(סו)

כאן אין הפיטן נכנס לפרטים על חטא. אותם סימני נוי חיצוניים וריבוי התענוגות ה-חמריים בהם העדות לכליון החרוץ, אפשר הם עצמם שרשיו של החטא אך בשירים אחרים יודע המשורר גם לרמוז למקורותיו של החטא.

כִּד הוּא טוֹעֵן: יָדִיד נִפְשִׁי! תַּאֲזִן לְכֶךָ שׁוֹמֵעַ אֵיךְ מִתְחַתְּכִים מְצִי הָאֲדָמָה? אֵינְךָ רוֹאֵה כֶּךָ נְפִילִים כּוֹרֵעַ עַל שְׂתֵי בְרָכָיו: הַשְּׂכֹר וְהַזֹּמֶה?... (ברנדין)

אולם גם החטאים אינם הסדר מספיק למקורות השראה. נוסף לתחושות עמומות אירציונליות ניצב לעינינו גם מאבק אכזרי ביותר על יסוד של התנגשות הערכים.

ד. מתוך איבה לאלילים

התנגשות הערכים ביסודה מקורה במלחמה הסמויה שבין עולם יהודי לעולם של אלילים, במקרה דגן אלילי-נצרות. כנסית מילנו המפ-ורת ביפיה היא אוביקט סמלי, נוח להתקפתו של המשורר, בכנסיה זו נשמעת סימפוניה מעורבת של יופי וזנות.

אלילי הנכר מופיעים תמיד אצל המשורר כאות קין על מצח אי-רופה המזוהמת, השוקעת, המת-נזנת. יפיו של נוף ויפיים המלא-כותי של דמויות נושאות-איקונין לא יוכלו להאציל אור על עולם שוקע בצל. כי השקיעה מקורה בדילדול האדם וניונו. מה ערך למדונות כשהן סמוכות כל-כך לתחלואים, ומה נוי בכנסיות כש-לידן בתי-מרוח (ראה "נפוליא"). הזנות אינה רק תופעה, הדרה בסמיכות אלילי נכר. היא טבועה בקלסטר-פניהם של האלילים עצי-מם. בכל מקום שאתה מוצא את האלילים המצוינים בהדר, אתה מגלה קלונם. שהרי אלילים אלה הם מצבת זכרון לתרבות של זנונים.

הֵיא אֲתִי! הֵיא אֲתִי! קְדִשְׁתִּי מְדוֹנְתִי.

(מילנו)

תרבות זו מציינת לא רק אלילי-אבן וזהב כי אם גם את באי כוחה החיים עלי אדמות. (סוף מעבר לדף)

ויש בכך משום נקמה מוסרית מוסוית כשהמשורר טוען:

אֶךָ כִּי קָבַל יָפִים לֹא הָעֵלּוּ עוֹד פְּרִי בַחוּץ, פֶּסַח שְׂמִים אֶחָרִים.

(תפוחי זהב בעציצים)

לא. "אקלימים זרים" ו"שמים אחרים" לא יצמיחו את הפירות המבוקשים. העובדה כי לפנינו קונפליקט עמוק יותר, המתבסס על מערכות של רגשות וערכים מנוגדים, מתגלית, שעה שהיסוד התיאורי מפנה מקום לשורות של רפלקסיה, הרהור.

הֵה, לֹא כֵן אֲנִכִּי כְּכֶךָ עוֹלָמְךָ:

אֵלּוֹן בְּפֶאֶת חֶמְסִין, או שִׁים נֶר בְּסִתּוֹ

אֶךָ לֹא גְרוּפִית זָהָב בְּאֹרֶן חֶסֶר-שִׁמְחָה.

שְׂמַרְנִי אֶל מְבִית מְקוֹמִי.

(סו)

לא בכדי פתח בנימין גלאי את ספרו בשיר זה ולא ב"פרדה מן המולדת" שהיה מתאים יותר לפתיחה, לו רצה המשורר בסדר הגיוני בדבריו. בשירו הראשון רצה המשורר להבליט את מוטיב ההתנצחות שבין המולדת לנכר במלוא כוחה. השיר "תפוחי זהב בעציצים" מקבל משמעות סימבולית והופך על ידי-כך למפתח לספר השירים כולו.

ג. מתוך שנאה

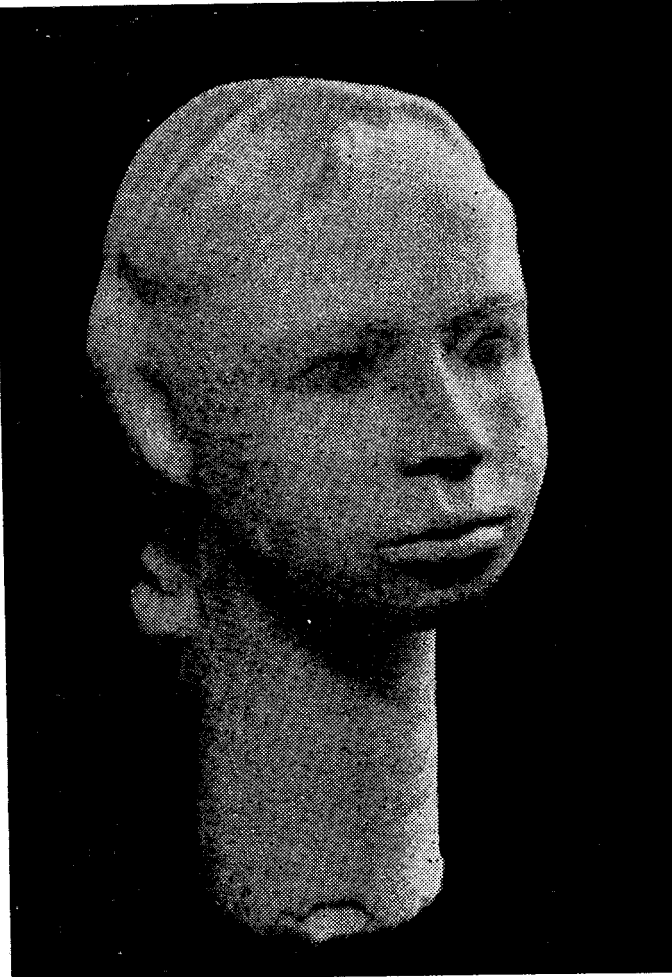
יחס ההתנגדות לנכר נכנס מקטיגוריות של סנטימנטים גרידא לשלבים של שנאה עמוקה כשאלו, כשהמשורר ניצב "בשער סדום". הוא מקלנה קללה נמרצת.

לֹא יִנְחַר כֶּךָ עַלָּה עֶרְךָ

מִצַּל לְנֶרְךָ שֶׁל פְּתִימִים!

בַּק שְׂרִידֵי גְזֻזִים, שְׁחֹר כְּצֶרֶב

יָצִיד עַל יָצֻרֹת שְׁלָמִים

מרים הלפרין

(נבס)

ראש נערה

(*) יצא בהוצאת "מחברות לספרות".

מולדת ונבר...

(סוף מן הדף הקודם)

נְיִירוֹת לֹא שָׁכְרוּ בְּגֶפֶן.

מְטֻרְנִיתוֹת מְשָׁכוּ אֶת טֶרְפֵן

בְּקִדְשׁוֹת. לְמַזְרֵר הֶרְצִיפִים.

(זבח החג)

חטאה של אירופה המתנוונת מתגלה פה, לא בלבד מתוך נקודת ראות לאומית של בן־המולדת, כי אם גם מתוך ראייה אוניברסלית יותר. ליליל „קידוש מתים” זה שותף המשורר לכאבו של עם־עני, שכהניו מובילים אותו למשכב ולמשכר. שונא המשורר את אורית החג שבסדום. אמנם פעמים שגם הוא משתכר ממה שהוא רואה בנכר. הוא מנשק במו שפתיו „כל נר שבקתדרא כל א ת י ד נשחק” (רומא). אך, ההתעוררות באה עד מהרה. כל מיליוני הנרות אינם מספיקים או. „ובכל האור ר כל לה בחשכה” (שם) פעמים שהכותב אף נופל קרבן לאותם רגשות דו־ערכיים שצידם האחד יגון וצידם השני שמחה.

שְׁקִיצָה אֲשֶׁר כְּזוֹ! הַאִין הִיא מְעוֹרֶרֶת

עַם צֶצֶר הָעוֹלָם אֶף מִין שְׁמַחַת חַיִּים?

(אלזה)

ברם, כל אלה אינם אלא רגשות בני־חלוף איבת השאול מפרנסת את נפש המשורר והיא הקובעת גורדין של מות לסדום השור־קעת.

ה. מולדת

מול המהנה האחד שעליו חרות אות קין, מן הדין היה שיעמיד המשורר את הקוטב השני. אך פה אנו מגיעים לסוד הטראגיקה העמוקה של שירת גלאי. ההסתערות על עולם שוקע של נכר מלווה בגעגועים עזים אל המולדת, אך לא בשרשים עמוקים שמהם יונקת מסכת ערכים מנוגדת. המולדת מת־צמת אמנם ככוח רוחני גדול וכקוטב משיכה, שמולו, מתבלטים כל הכוחות האחרים ומת־ערטלת מלוא אפסותם. אך, מסתבר שאותה מולדת יש בה רק כדי להוליד הלך־רוח טהור יותר. ותו לא. הלך־רוח כזה מוצא בטויו בשורות כגון:

בְּמוֹלֶדֶת אִין שְׁלָג! שֵׁם מְטֵר נִפְדָּךְ. שֵׁם דֶּלֶךְ

מְשַׁמְכֶשֶׁף אֶחָר חֲסִמְסִינִים שֶׁל אֶסְפֶּלְטִים

הַשּׁוֹפִים.

הַשּׁוֹפִים, הַשּׁוֹפִים,

מַה יֵּהָא כְּאֵן בְּסוֹפִי?

(מילר)

במולדת עצמה נתקל המשורר באותם ספקות ובהרגשת חדלון. כשהמשורר במרחקים היא ניצבת בפניו כהיכל אדיר בלתי מעורער. גם כשהפיטן נפרד הימנה היא מעלה בזכרונו את בית גיזו ובית סוסין שבהם נתגלה ההוד שבגבורה, אולם שעה שהמשורר שב לשם,

היא מצטירת לו מתוך אספקלריה של כסית:

הַמְּכִירוּ שֵׁם? עֵין צִצְבָּת!

מִדְּרֵן בֵּיתִי? פִּיטֵן עוֹלָה.

שׂוֹאֵף רִיחֹת רְקֵב נִמְנֵת

בְּשָׂרֵי בְּרִנְדִי... בְּפִילָה...

(שוב בכסית)

כסית הופכת סמל התלישות ואילו בה כביכול היה צריך להיות בית־היוצר לאותם ערכים המתיצבים מול ממלכת הנכר השוקעת. נשמע פה הד של מילנכוליה עמוקה, שהיא אולי כאבו של דור. כך ברמו, בשרטוט, חושף לפנינו גלאי טרגדיה עמוקה של דור היודע למרוד באילי־נכר ולא מצא לו אלהים.

ו. חתימה

בנימין גלאי הוא משורר אנין־דעת ואנין לשון. שיריו הם נוף של תרבות. מתגלה בהם כוח הסתכלות המלווה בתחושות עמוקות שמקורן ההתלהבות העמוקה והכוח הרעיוני. הוא משרטט במכחולי שרטוטים דקים כמי שמפחד ללכלך את יריעתו בכתמים גסים. הוא, מתוך קלות של כתיבה וחריזה, מבקש את הדרך לדברים עמוקים. הוא יוצא לדרכים ארוכות מתוך ידיעה שאין להגיע בהם למטרה נכספת. הוא יודע כי המסע, מן ההכרח שי־תים בכשלון. והוא שב... בפעם השלישית.